

XXX+322 PAGES WITH A MAP AND 45 PLATES

M.Mehdi İLHAN

Wheatcroft kitabını, giriş ve netice bölümünden maada, sekiz bölüme ayırmıştır. akıcı bir dil kullanan Wheatcroft Batılı tarihçilerin ve seyyahların aynalı penceresinden yansıyan görüş ve manzaraları kitabında yansıttığından okurlarının kitabı bitirmeden ellerinden bırakmalarını amaçlamış olsa gerek. Wheatcroft sanki B.G. Niebuhr ve Thomas Carlyle gibi tarihi yeniden canlandırmak istemiştir. Buna da kısmen muvaffak olmuştur denilebilir. Zira kitabı okudukça insanın kafasında sorular canlanmakta ve cevaplarını arama içgüdüğü uyanmaktadır.

Wetcroft'un 1. Bölüme verdiği iki cümlelik ("*Ühe Worls's Last Day: The Fall of the Byzantine Empire*") başlığı sanki içeriği ile özleşmektedir. İstanbul'un düşüşü Dünyanın sonuymuşçasına dramatize edilmiş ve dillere destan bir tasvir yapılmıştır. Aynı tasviri William Holden Hutton'da (*Constantinople: The Story of the old capital of the Empire, London 1921*) da görüyoruz. Düşüşün şehre canlılık veren bir çok mucizelerle bilinen St. Theodosia'sı anma günlerine rastlaması ve fethi mükteakip yediyüz yıldır takdis edilen St.Theodisias'ın ve diğer azizlerin kemiklerinin altın kafeslerinden çıkarılıp çamura atılmaları ve bu kemikleri kapmak için birbirini parçalarcasına üzerlerine atılan aç köpeklerin aksettireceği manzara gerçekten de kıymet gününü andırmaktadır (s.2-4)¹. İstanbul'un fethine giriş olarak verilen Bayezid'in Ankara Meydan Savaşı'nda Timur'a yenik düşmesi ve kafese konması belki de bu kara günün habercisiydi. Saten Bursa'nın 1326'da fethedilmesi ve İstanbul'un etrafında ki çemberin daralması, 1397'de Anadolu Hi-

1. Colin Imber (*The ottoman Empire, 1300-1481, Istanbul 1990, s.157*), Leonard'dan naklen fethi müteakip kiliselerin yağma edildiklerini ve Hıristıyanlarca kutsal sayılan adetlerin hor görüldüklerini ve mukaddes tasvirlerin yerlere fırlatıldıklarını, parça parça edildiklerini, ayaklar altında ezildiklerini yazmaktadır. Aynı tasviri Ayasofya için bir anonim Osmanlı tarihinde de (*16. asırda Yazılmış Grekçe anonim Osmanlı Tarihi, Hızırlayan Şerif Baştav, Ankara 1973, s.148*) görüyoruz.

sarının ve 1452'de de Rumeli Hisar'ın yapılması ve Avrupa'nın tüm bunlara duyarsız kalması fethin habercisiydi. Avrupa artık Türkleri Hıristiyanları cezalandırmak için gönderilmiş bir millet olarak görmektedir. Bir zamanlar Allah Yahudileri de cezalandırmıştı. Bu inanç Avrupa'nın o gün içine düştüğü vahim durumu aksettirmekte ve Orta Doğu'nun bu gün içine düştüğü durumu çağır-maktadır. İstanbul'un düşüşü Avrupa için beklenen bir sondu.

Ancak İstanbul'un düşüşüne Avrupa'nın tepkisi büyük olmuştur. Haber Hıristiyan alemi için pek iç açıcı değildir. Bilhassa İstanbul'un düşüşünü yağma, katliam, genç kız ve erkeklere tecavüz edildiği² haberlerinin Avrupalı yazarlar tarafında yayılması halk arasında şüphesiz kin ve nefret uyandırmıştır. Buna rağmen 2. bölümde ("*At the Gate of Bliss: The shaping of ottoman Power*") dile getirilenler Avrupa'nın bazı devletleri için madalyonun öbür yüzünü görme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldıklarının ifadesidir. Ekonomik açıdan etkilenen Venedik ve Ceneviz Bizanslılar zamanında yapmış oldukları yatırımları kurtarmanın yollarını aramaya başladılar³. Hatta Fransa başta olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri Osmanlılar ile işbirliği yapma yolunu seçtiler. Bir taraftan Avrupalı yazarlar İstanbul'un düşüşünü dramitize ederken, diğer taraftan bazı seyyah ve yazarlar İmparatorluk dahilinde seyahatin herkes için serbest ve çok emniyetli olduğunu ve Sultan'ın hırsız ve hara-mileri kesinlikle atfetmediğini yazdılar.

Avrupa'da olup bitenden habersiz Osmanlılar İstanbul'un fethini müteakip İslam alemine yakışır ve Bağdat'ı aratmayacak bir başkent yaratmak için şehrin yaralarını hemen sarmaya başladılar ve büyük bir imar hamlesini başlattılar. Fatih için İstanbul dünya başkenti olmaya namzet olacak hale getirilmeliydi. Bizanslılar zamanında İstanbul'un en önemli meydanlarından biri olan bu günkü Bayezid Meydanında (o günkü adıyla Forum Tauri) ilk sarayını yani eski sarayı yaptırdı. Havariyun Kilisesi ile İmparatorluk mezarlarının olduğu yere büyük bir cami ve külliye yaptırdı. İmparator

2. Anonim (a.g.e., s.148) üç günlük yağma sırasında bakirelerin bozulduklarını, fuhuş yapıldığını ve kerahatin işlendiğini yazmaktadır. Hoca Sadedin Efendi (*Tacü't-tevarih*, yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, c.ii, Kültür Bakanlığı yayını, s.284) bunu şu şekilde dile getirmektedir "Padişahın buyruğu gereğince, askere üç gün, üç gece yağma tanındı. Onlar dileklerini boyunlarına, dolayıp, tatlı dilli güzeller, huri misali cariyeler ile gönül bağlarını gül yüzlerine kement ettiler, umudları gözlerinde parıldayan güzelliklerle safa buldular."

3. Colin Imber (a.g.e., s.158-161) bunları teyid ettiği gibi ayrıca Cenevizlilerin Fatih Sultan Mehmed ile anlaşma yapmak ve kolonileri Galata'yı Osmanlılara teslim etmek zorunda kaldıklarını yazmaktadır.

lahitleri Akropol harabelerine nakledildi. Ancak daha sonra bu sarayın emniyet açısından yeterli olmadığı gözlenince bin yıl önce şehrin ilk çekirdeğini oluşturan Bizans akropolünün bulunduğu bu günkü Sarayburnuna bu gün Topkapı Sarayı olarak bilinen Yeni Sarayını yaptırdı. Kritovoulos'a (*History*, s.207-8) göre 1459 yılında inşa edilmeye başlanan bu saray 1465 yılında tamamlanmıştır. Sarayın yirmibeş yılda biteceğini ileri süren ustalara rağmen Fatih'in azmi sarayın çok kısa bir zamanda tamamlanmasını gerçekleştirmiştir. Saraya 1478 yılında taşınıldığı ileri sürülmektedir.

Artık Osmanlı Boğazların iki yakısına yerleşmiş, yaptığı fetihlerle güçlü bir devlet olduğunu ve ordularının yenilmezliğini kanıtlamıştır. Ancak 3. ("*Strangled with a Silken cord: the Constraints of ottomanism*") ve müteakip bölümlerde dile getirilenler İbn-i Haldun'un ve Arnold Toynbee'nin yükseliş ve düşüş teorsini adeta kanıtlama amacı gütmektedir. Sir Paul Rycout'un (karşılaştır. s.42, 45 ve dipnote 1: Sonia P.Anderson, *English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667-78*, Oxford 1989; C.J. Heywood, "Sir Paul Rycout, a seneteenth-century observer of the ottoman state: notes for a study", Ezel Kural Shaw ve C.J. Heywood, *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, Los Angeles, 1972) verdiği bilgilere dayanan yazarımız Osmanlı ordusunu tasvir etmektedir. Osmanlı ordusunun Avrupa ülkeleri ordularıyla karşılaştırıldığında zayıf olduğu kanısına varılmaktadır. Buna rağmen Hz. Ömer'in (?) çatal uclu kılıcı ile Peygamber efendimizin sancağı gölgesinde savaşmanın Osmanlı askerine verdiği ruh bir diğer açıdan dile getirilmiştir. Savaş alanlarında karşı karşıya gelen Osmanlı ve Batılı orduların karşılıklı hunharca katliamları bu ruhun neresine yerleştirilebileceği oldukça düşündürücüdür. Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç meydan muharebesinde alınan 2.000 esirin kılıçtan geçirilmelerini emretmesi acaba iki tarafın kayıplarının eşitlenmelerini sağlamak amacını mı gütmekte idi? Bu sorunun cevabını araştırmak acaba yersiz mi olur? (S.56-57).

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1529 Viyana kuşatmasını 1522 Rodos ve 1453 İstanbul kuşatmaları ile karşılaştıran yazarımız Osmanlı'nın muvaffakiyetsizliğini dile getirmekle birlikte Osmanlı'nın dökülen kanını Marshal de Tavannes'in nazikane-sert üslubundan okuyucuya iletmekten geri kalmamaktadır (s.59): "Müdafiler (Viyana'yı müdafaa edenler) katletmekten yoruldu ve misket tüfekleri devamlı atıştan kullanılmaz hale geldiler, şüphesiz Türkler kan ile ateşin söndürülmesini(n ne demek olduğunu) öğrendiler." Bir

diğer deyimle kahraman Viyanalılar barbar Türklere hakettikleri dersi verdiler⁴. Türklerin Viyana önlerindeki bu yenilgileri detayları ile süslenmiş ve güzel bir dille ifade edilmiştir. Avusturyalıların savaş tekniklerinin Osmanlılarınkinden daha üstün olduğu ifade edilmiştir. Ancak hakettikleri dersi almadıkları anlaşılan Türkler 1.000'in üzerinde kadın ve çocukları, yanlarında taşıma külfetinin bilincinde olmuş olacaklar ki, kılıçtan geçirirler. Yazarın ifadesinden gerçek bir dramın yaşandığı anlaşılmaktadır.

1529 ve müteakip Viyana yenilgilerine çeşitli ifadeler ile okuyucunun dikkati çekilmiştir. Vezir Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı kuşatması ve Eylül 1683'te yenilmesi artık Türklerin gerek teknoloji gerekse savaş teknikleri alanlarında Avrupa'yı yakalamada güçlük çektiklerinin ve çekeceklerinin en güzel bir örneği olarak dile getirilmiştir. Zaten bundan sonra Türklerin ardı ardına Avrupa'da ki yenilgileri bir başka şeyin ifadesi olamaz (s.62-65). Türklerin zaferden ziyade yenilgileri artık Avrupa şehirlerinde büyük bir yankı uyandırmaktadır (s.50-51).

Bu kısır döngüyü ayrıca İslam kanunlarının (şeri'atın) geliştirelemeyeceği iddiasına bağlayan yazar örfi kanunlara yer vermediği gibi İslam kanunlarının -insan haklarını koruyan temel kanunlar hariç- fıkha bırakıldığı gerçeğini belki de fıkıh alimi olmadığı için sus payına eklemiş olabilir (s.69).

Artık Osmanlı İmparatorluğu gerilemeye yüz tutmuştur. Bunun bir sebebi de vergi sisteminde ve diğer alanlarda yapılan sert değişikliklerdir: Hakkında şeriata uygun olup olmadığı ihtilafli görüşler ileri sürülen iltizam sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş çaplı uygulamaya konması; reayanın koyun sürüsü muamelesine tabi tutulması; gayri Müslimlere ağır vergilerin konulması ve buna karşılık askerlikten muaf tutulmaları. Devşirme usulünün bozulması ve artık Osmanlı'nın sırtını gayri Müslim asıllı ordulara (Eflak, Arnavut, Bosna) dayaması bir diğer etkidir (s.72-74).

Devşirme usulünün bozulmasının dile getirildiği 4. bölümde ("*The Auspicious Event: the Extirpation of the Janissaries*") Yeniçerilerin giyimi, ocaklarının işleyiş tarzları ve de bozulmaları

4. Diğer taraftan, Peçevi İbrahim Efendi (*Peçevi Tarihi I*, Hazırlayan Prof.Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992, s. 104-105) kale dışına çıkıp Osmanlı askerleri ile savaşan Viyanalıların her defasında büyük bir hezimete uğradıklarını, ancak Osmanlıların kaleye hücumlarını her iki tarafın çok kayıplar verdiklerini belirtmektedir.

içiçe işlenmiştir. Revd (Rahip) Robert Walsh'ın (*Narrative of a Residence at Constantinople*, London, 2 cilt, 1836, cilt 1, s.351-2 1821'de yeniçerilerin tasvir etmesi burada kayda değer sanırım: "Çok büyük, yağlı ve oldukça hantal görünümlü keçeden bir külah veya bereden başka belirgin bir üniforması olmayan çeşit çeşit tıfıl ve yaşlı erkeklerden (oluşan) bir grup... (Başlarında ki) o kadar hantal ki durmadan düşmekte. Subayları son derece garip miğferleri ile ayırılmaktadır. Bu miğferler o kadar uzun ve muvazenesiz ki başlarında tutabilmek için bazen iki elleriyle tutmak zorundadır. Gerçekte Türklerde her türlü baş örtüsü son derece na-müsaid kötü bir uygulamadır. Turban en iyi şekliyle kontrol edilemez, bazıları yün çuvalına benzer ve süt gerdeli gibi devamlı şekilde başta muvazene edilmeyi ister." (84-87).

Yeniçeriler sultanın ve kendi ocaklarının şerefini korumak için savaşırlardı. Kapıkulu askerleri beceriden ziyade cesaretleri ile bilinirdi. Her yeniçeri en iyi kullanabildiği silahı seçerdi. Irene Kilisesi kamçılar, savaş baltaları, gürzler, çeşit çeşit kılıçlar ve kamalar ile dolu idi. Her yeniçeri fırlatılan ve elde kullanılan her türlü silahı kullanabilirdi. Onaltıncı asırda ateşli silahları kullanabilmek için eğitilen yeniçerilerin savaşa yaklaşım taktikleri değişmedi. Ok ve mızrak yağmuruna tuttıkları düşmanın üzerine yeri geldiğinde bir emir üzerine kılıç, yatağan, gürz, topuz ve nacaklar ile saldırır ve sindirirdi. Subaylar başı çeker ve bölüklerinin nizamını korurlardı. Geriden mehter takımı askerleri cesaretlendirmek için ritim tutarlardı. Yeniçeriler düşman üzerine sel gibi akarlardı. Onsekizinci asra gelindiğinde yeniçerilerin silahları ve taktikleri Avrupalılarınkine nazaran oldukça geri kalmıştı, ama hem taarruz hem müdafaa cesaret ve metanetleri hâlâ Avrupalıları korkutmakta idi. Avusturya maraşellerinden Ernst Laudon' un 1778'de taarruz ettiği bir Osmanlı Kalesinin yeniçeriler tarafından müdafaasını şu sözler ile dile getirmektedir:

"Bu yerlerin ne kadar sağlam yapıldıkları akıllara durgunluk vermekte ve yeniçerilerin buraları nasıl müdafaa ettikleri insanı hayrete düşürmektedir. Bir istihkâmın tahrip edilmesinin hemen akabinden kendilerine bir yenisini çarçabuk kazmaktadırlar. Standardlara uygun bir kaleye hücum ve herhangi bir ordu ile savaşmak Türklerin müdafaa ettiği bir kaleyi muhasaradan çok daha kolaydır."

(Ernst Laudon to Joseph II, 22 September 1788, cited in CChristopher Duffy, *The Fortress in the age of Frederick the Great and Vauban*, London and Boston, Mass, 1985, s.244) (s.88-89).

Maalesef devşirme dışında askerlerin yeniçeri ocaklarına alınması, sayılarının muvezenesiz bir şekilde arttırılması, kötü idarenin neticesinde yeniçerilerin bozulmaları baş gösterir ve bir müddet sonra bu övgülerin yerini Adolphus Slade'in dile getirdiği yermeler alır: "Allahın günü İstanbul (sokaklarını) önüne geçilmez bir küstahlıkla idare ederler, dış görünüşleri ile son derece çapkın ve sefih bir portre çizerler. İğrenç lisansları, kaba hareketleri, koca turbanları, açık bağrıları, silah dolu kocaman kuşakları, ağır sopaları dehset ve nefret odağı olmalarını sağlar. Yürüyen bir kütük gibi önlerine çıkan herkesi yaşlı, kadın demeden ite-kakarlar, sık sık öfkeli ve aşağılayıcı bakışlarını etrafa ihsan edercesine saçarlar." (adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, etc. And of a Cruise in the Black Sea with the Captain Pasha in the Years 1828, 1829, 1830, 1831*, Philadelphia, 2 cilt, 1833, cilt 1, s. 264-5) (s.92)

Yeniçerilerin İstanbul'da ayaklanmaları ve halka, bilhassa Hıristiyan ve Yahudilere, yaptıkları zulümler dile getirilmiş, Yeniçeriler ile Bektaşî dervişlerinin (softalar) karşı karşıya gelmelerine (s.92-93), yeniliklere bilhassa yeni silahları kullanmaya karşı koymalarına, yeniçeri ocaklarının bozulması-kışlalarda değil kendi evlerinde yaşamalarına (s.96) dikkat çekilmiştir. Yeniçerilerde yükselme artık kabiliyete değil rüşvet ve birilerinin (connection) adamı olmaya bağlı idi. Savaşıklarında devlet için değil kendileri için savaşıyorlardı. Örneğin 1799'da Akra'da Fransızlara karşı savaşıklarında büyük başarı göstermişlerdir (s.98). Gittikçe bozulan yeniçerilerin iyileştirilmeleri için III.Selim zamanında yapılan reformlar başarısızlıkla sonuçlandı (s.102-103). Ayrıca yeniçerilere alternatif olarak kurulan Nizam-ı Cedid (1792-99)ve gelişmesi de sonuç vermedi ve neticede Nizam-ı Cedid de bozulmaya yüz tuttu (s.103-107). Bir taraftan modern silahların yurda getirilebilmeleri için devlet büyük paralar ve çaba sarfederken devlet kademelerindeki görevliler bu işi zorlaştırıyorlar ve yabancılara güçlük çıkartıyorlardı. Artık Osmanlı devletinin gücü sadece kağıt üzerinde kalmıştı. III.Selim Osmanlı sınırları dahilinde dahi gücünü gösteremiyordu. Vahabi ayaklanması (1804-1806) ve 1804'de Vahabilerin Medine'yi istilaları ve Mekke'yi almaları Osmanlılar için büyük bir darbe oldu. Vahabi lideri Abdullah İbn-i Suud Vahabilik ilkelerini kabul etmeyen hiç kimseye hacca gitme müsaadesi vermediği gibi

1806'da hacılar Vahabilerin önünde ilkelerini kabul edip dize gelmek zorunda kaldılar. Vahabi ilkelerine göre bir çok mezarlar yerle bir edildi. Bu gün dahi ne Mekke'de ne de Medine'de sahabelerin mezarlarını dahi belirgin bir şekilde görmek mümkün değildir. Asırlardır Haremeyn-i Şerifin ve Hacıların mutlak hamisi olan Osmanlı Padişahının bu konuda yapacağı hiç bir şey de yoktu. Osmanlı'nın güçsüzlüğünü ortaya koyan Vahabilerin bu ayaklanmaları ve yeniliklere karşı körü körüne direniş Batı'ya Osmanlı İmparatorluğu'nu artık yıkmanın zamanı geldiği fikrini veriyordu. Zaten gerek Vahabilerin gerekse yeniliklere karşı olanların muhtemel yeraltı faaliyetlerine açık oldukları anlaşıyordu. Nizam-ı cedit ve Yeniçeri çatışmaları (s.112-113), III.Selim'in tahttan indirilmesi ve yerine IV.Mustafa'nın getirilmesi artık günümüze kadar sürececek olan anlaşmazlıkların bir başlangıcıdır. Bu başıbozukluğun artık önüne geçilemez. İstanbul'da ayaklanmalar ve Yeniçeriler ile Nizam-ı Cedit arasındaki çatışmalar devam eder. Bu çatışmalar sırasında Osmanlı donanması İstanbul'u bombardımana tutar bir çok evler tahrib edilir, masum kadın ve çocuklar hiç yere öldürülür (s.118). Yeniçeriler kendilerine karşı olan Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) tahttan indirilmesini isterler. Yeniçeriler daha önce Hıristiyanlara yönelik hareketlerini bu defa Osmanlı ailesine yönelir.

Herne kadar iç karışıklıklar devam ederse de Osmanlı'nın doylu da olsa bazen başarılı olduğunu görüyoruz. Mısır'da Memluk nüfuzuna son veren Mehmed Ali Paşa modern teknikler müvacehesinde kurduğu Nizamiye ordusunu Arabistan'a gönderir. Bu ordu 1813'da Vahabileri hezimeteye uğratar ve Mekke ve Medine'nin anahtarlarını sultana gösderir. 1818 yılında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki ordular Vahabi lideri Abdullah İbn-i Suud'u ele geçirip, zincirleyip İstanbul'a gönderirler. İstanbul'da Abdullah İbn-i Suud'un başı vurulur (s.122-123). Böylece Vahabi sorunu bir müddet de olsa son bulur.

Mamafih İmparatorluk içinde karışıklıklar devam etmektedir. 1821 yılında Rumlar Müslüman köylerini basıp 15.000 Müslamani katlederler. Ama II. Mahmud'un buna tepkisi sert olur. İstanbul'da bir çok Rum halkı kılıçtan geçirilir ve Rum Patriği asılır (s.125).

II.Mahmud da ordunun reformunda ısrarlıdır. Ancak bu defa Avrupa modelinde değil Mısır modelinde bir ordu yaratılmak istenmektedir. Yeni ordu Osmanlı örf ve geleneği içinde adlandırılmalı-

dır. Dolayısıyla yeni orduya yeniçerilerin aktif serviste iken almış oldukları *eşkinçi* adı verilir. İlk devlete bağlılıklarını ve hizmet edecekleri sözü veren yeniçeri liderleri daha sonra ne kendilerinin ne de yeniçerilerin *eşkinçi* nizamı altında veya *eşkinçilerin* yanında devlete hizmet etmeyeceklerini ilan edip isyan bayrağını kaldırdılar. 14 Haziran 1826'da yeniden ayaklanan yeniçerilerin akibeti son derece vahim oldu (s.126-129). Yeniçeriler Et Meydanı'nda kılıçtan geçirildiler. Oklar ile ölüme mahkum edilen bir çok yeniçerilerin vücutları Marmara Denizi'ne atıldı. Vilayetlerde ticaretle geçinenler ve fiilen yeniçerilikle alakaları kesilenler dahi katledildiler (s.132-136). Sultan II.Mahmud 26 Haziran 1826 gününün akabinde artık tahtında rahattır yeni giysileriyle (s.136-137).

Batılıların 5. Bölümde (*Stamboul, the City: Western images of the Ottomans*) Osmanlılara, daha doğrusu Türkler, bakış açıları değişmiştir. Bu bölümün başlığından da anlaşılacağı üzere Batılıların gözüyle İstanbul tasvir edilmiştir. Bu tasvirleri yapanlar genellikle elçiler olup müsbet veya gayri müsbet olmak üzere iki ayrı bakış açısı hakimdir (s.138-142). Şehirdeki çeşitli yapılar, evler ve sosyal hayat dile getirilmiştir (s.142-148).

1766 depremi Fatih Külliyesini hasara uğratmış ve 1894'de ki bir diğer deprem daha da fazla hasara yol açmıştı İstanbul'da (s.148). ondokuzuncu asrın ilk otuz yılında Topkapı Sarayı'nın üç defa yangına maruz kalması ve 1826'da Birinci ve İkinci avluların yanması çok büyük hasarlara yol açmıştır. 1870 yangını 3.000 evin yanmasına sebep olmuştur.

Galata'yı (Pera) tasvir edenler burada Osmanlıdan ziyade Avrupa hükümetlerinin varlığının hakim olduğu hissi vermekteler (s.149-150). 1830'lara kadar İstanbul ile Pera arasında bir köprü dahi olmayan Pera'da Avrupalı bir hayat yaşanmakta, içki içilmekte ve İstanbul'a medrese tahsili apmaya gelen Mehmed Beyri Halit'e (*İstanbul*, İstanbul 1951, s.85-86) göre geceleri de sokaklarına cürüm ve fuhuş hakim olmaktadır (s.150-151).

Genel görünümüyle Pera İstanbul'dan çok daha pislik içindedir. Pera'da cürüm ve cinayetler çok daha fazladır. Ancak tüm bunlar bir müddet sonra köprülerin yapımıyla İstanbul'a sıçrayacaktır. Haliç'in ilk köprüsü 1838'de, ikincisi 1850'de açılır. 1878'de yüzen köprü yenilenir araba ve yaya geçidi yapılır. 1890'da bu köprü Almanlar tarafından yapılan demir köprüye yerini bırakır. Artık Pera

ile İstanbul fiilen tek şehirdir (s. 151). Pera sokaklarında Osmanlı kadınları da alış veriş etmekte, ancak bir an önce alışverişlerini bitirip İstanbul'a, evlerine dönmektedirler. İstanbul 1888'de trenin gelmesi ile değişime bir adım daha atar. Modern değişimin adına Paris'ten İstanbul'a ulaşın tren hattına yol vermek için denize bakan Bizansın surları tahrip edilir. İstanbul'un çehresi değişir, modernleşir. Ama İstanbul'un problemi büyüktür. Kanalizasyon, su ve gaz problemleri halledilmedikçe İstanbul daha da büyük bir bataklık için batacaktır (s.155-158). İstanbul'un eski binaları tamir edilir veya yeniden yapılır. Sultan I. Abdülmecid zamanında Ayasofya ve Süleymaniye camileri İsviçreli iki mimar, Fossati kardeşler tarafından iyice elden geçirilip Avrupai tahayyülde tamir edilirler (s.160-161). Avrupa'nın nüfuzu artık İstanbul'da iyice hissedilmektedir. Müslüman nüfus ile gayr-i Müslim nüfus arasındaki bağlar gittikçe açılmaktadır.

Medreselerde okuyan 20.000-30.000 civarındaki softalar halktan binlercesini arkalarına alıp, İslamı tehdit eden bu icraatlara karşı koymak için veya reformları desteklemek için her an bir volkan gibi patlamaya hazırlardı. Nitekim Mayıs 1876'da Süleymaniye, Bayezid ve Fatih Sultan Mehmed medreseleri öğrencileri Saray-ı Hümayunun önünde toplanıp ayaklandılar ve Vezir-i Azam'ın istifasını ve reformlar için icraata geçirilmesini istediler. Vezir-i azamın onlar için asılması büyük bir zevk olacaktı. Ancak reform arzuları uzun sürmedi ve aynı yılın Ağustos ayında Midhat Paşa'nın yeniliklerde ısrarı üzerine kellesini istediler (Roderic H.Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, NJ, 1963, s.37-39) (s.162).

Ondokuzuncu asrın son çeyreğinde softalar İslamın müdafileri tavrını takındılar. 1900'lerde Osmanlı müslümanları Avrupa etkinliği korkusu yaşıyorlardı. Softalar İslam toplumunun her kademesinde destekçiler bulmaya çalışıyorlardı. Müslümanların lehinde olan reformları kabul ediyorlar, ama Hıristiyanlar ile Yahudileri kapsamı içinde olduğunda bu İslama aykırıdır diyorlardı. Yabancı düşmanlığını ekonomik ve sosyal sıkıntıları öne sürmek suretiyle dile getiriyorlardı. 1895'lerde İstanbul softalarının üzerinde durdukları ve bu günde öğrencilerin ısrarla sorguladıkları çok önemli bir konu vardı: "Neden her gün yüzlerce Avrupalı ülkemize gelip bizim sırtımızdan zengin oluyorlar? Sanki bizde hiç işçi yokmuşçasına bize (basit) nafia işleri için işçiler gönderiyorlar." (s.162-163).

Yabancılara olan bu düşmanlığı Sir Charles Eliot (*Turkey in Europe*, London 1900, s.15) bir kaç aydır vezirlik yapan bir Osmanlının modernleşme görüşünü savunan oğluna verdiği bir öğüdün hikayesini kaleme döküp en güzel şekilde ifade etmiştir. Bu vezirin görüşüne göre Rus, İngiliz, Fransız veya Alman olsun tüm Hıristiyanlar Osmanlının Hıristiyan köylerinde yetiştirilen, renkte ve ebatta farklılık arzeden pis domuzlara benzerler (s.163-164).

Sir Charles Eliot'un dile getirdiği yabancı düşmanlığını gözünde bulundurduğumuzda, zaman zaman Osmanlı Müslümanların "Gayri Müslimler Osmanlı ticaret sahalarından yararlanmak için mi Osmanlıya dost görünmekte ve hatta uluslararası platformda Osmanlıya destek vermekteler? Bu genelde takip ettikleri bir politikanın parçası mıdır?" Sorgulamalarını yadırgamamak gerekir.

Diğer taraftan Cevdet Paşa'nın (bk. Roderic H.Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, NJ, 1963, s.72) Avrupalı'ların Osmanlılara bakış açısını Fransız büyük elçisine şu sözler ile dile getirmektedir: "Siz Beyoğlu'nda (Pera) yaşıyorsunuz. Osmanlı Devletinin gerçek ruhunu veya İstanbul'un içinde bulunduğu vaziyeti tamamiyle öğrenememişsiniz. Beyoğlu Avrupa ile İslam alemi arasında bir berzaktır. Siz buradan (bu berzaktan) İstanbul'a bir teleskop ile bakıyorsunuz".

1886 nüfus sayımı İstanbul'da (Pera ve varoşlar dahil) Müslümanların 384,386 gayri Müslimlere (Hıristiyanlar: 444,249; Yahudiler: 22,394) göre azınlıkta olduklarını göstermektedir. Buna karşın yazarımızın ifadesine göre bu rakamlar gerçekleri yansıtmamaktadır. Zira yazarımıza göre 1876-96 yılları arasında Balkanlardan ve Güney Rusya'dan kaçıp Osmanlı topraklarına gelen 1 milyon Müslümanın çoğu ve Anadolu'dan göçen bir çok Kürt İstanbul'a yerleşmişlerdir. (Bu arada yazarımız 1896'da 6.000 Ermeniye katleden bu Kürtlerin Ermenilere ve büyük bir ihtimalle tüm Hıristiyanlara karşı kin ve nefret ile yüklü olduklarını dile getirmektedir). Diğer taraftan asırlardan beri İstanbul'da yaşayan Rumlar Anadolu'dan İstanbul'a göç eden Müslümanların arasında eriyip gitmişlerdir. Kısacası İstanbul Osmanlı Devleti'nin bir "microcosm"u, küçültülmüş bir maketidir. (S.166).

Reformcuların ve Avrupa'nın nüfuzunun bir semere vermesi gerekir: Osmanlının artık bir rüyası olmalıdır. İşte bu rüya 6. Bölümde ("*Dreams from the Rose Pavilion: the meandering path of*

reform”) dile getirilmiştir. Tarih 3 Kasım 1839, II.Mahmud ebedi istirahatgahına verilmiştir. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa Gülhane Hattı Hümayununu okur. Artık Tanzimat için ilk adım atılmıştır. (s.167)

“Magna Charta” veya “Bills of Rights”a benzetilmesi hatalı olur diyebileceğimiz Hatt-ı Hümayun’un iki kopyası okundu, Osmanlıcası ve Fransızcası. Fransızcası gayr-i Müslimlerin haklarını içerdiği halde Osmanlıcası içermiyordu Reşid Paşa’nın bunun farkında olmaması mümkün değildi. Fakat önemli olan Batılılaşma yolunda hile ile de olsa önemli bir adımın atılmış olmasıydı. Diğer taraftan Batının gözünde Osmanlı dökük abasını giydiği, barbar alışkanlıklardan vazgeçmediği, sandalyeye oturmadığı ve masada yemek yemediği ve karılarını kafes arkasına kapadığı sürece medeni değildir ve olamaz (s.169). Namık Kemal ise Avrupalıların bu konuda acele ettikleri görüşünü savunmaktadır. Zira iki yüz yıllık bir süreç içinde medenileşen Avrupa, Türklerden yirmi yıl içinde medenileşmeyi beklemektedir (s.170).

II.Mahmud askeri reformlar için girişimlerde bulunur. Mısır ordusu gibi bir orduya ihtiyacı vardır. Mehmet Ali Paşa’dan askerlerinin yetiştirilmesi için subay isteğinde bulunur. Ama Mehmet Ali Paşa, bu isteği subaylarının bu iş için hazır olmadıkları gerekçeyle geri çevirir. Bunun üzerine II.Mahmud Fransa’dan Gaillard’ı, Avusturya’dan bir veya iki subay ve Prusya’dan bir kaç subay daha getirtir. Bunların arasında Prusya’dan Helmut von Moltke de vardır. Ama Helmut Osmanlı eğitimi aldığından pek başarılı olamaz. Aslında Batılı subaylar pek de tecrübeli değiller ve kendi uydurdıkları saçma sapan teknikleri Osmanlı ordusuna öğretirler. Buna karşın Türk Paşası için bu tekniklerin her biri birer şahaserdirler (s.170-172). Öte yandan Moltke bu saçma sapan teknikleri ve eğitimi yazdığı bir mektupta şu sözler ile ifade etmektedir: “Çok acınacak bir mahluk: Rus ceketleri giyen, Fransız nizamnamesini takip eden, Belçika silahları taşıyan, Macar eserleri olan, İngiliz kılıçları kuşanan ve türlü milletten eğiticileri olan Avrupa modeli bir ordu” (Alexandre Pope, “Moral essays: epistle to a Lady, lines 199-203” in *Poems of Alexandre Pope*, london 1963, s.567).

Yeri ordu son derece yavaş ve subayları yeteneksiz idi. Koca orduda ancak iki bin kişi asker gibi hareket edebiliyordu. Kendilerine güvenebilen subayların yetişmesi elli yılı aldı (.173-175). 1832’de Suriye’yi topraklarına katmak isteyen Mehmed Ali Paşa

Osmanlıya karşı savaş açtı. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Osmanlı'nın yeni askerlerini dize getirdi ve Konya'ya kadar ilerledi. Yeni askerlerin elbiseleri değişmiş ama kafaları aydınlanmamıştı. Mısırlılara göre bu askerlere pantolon giydirileceğine kafaları aydınlatılmış olsaydı belki de yenilmeyeceklerdi (s.186-187).

1861'de Sultan Abdulmecid aniden dünyaya gözlerini kapamış, yerine kendinden yedi yaş daha küçük kardeşi Abdulaziz tahta çıkartılmıştı. Şehzadeliği zamanında Batılılaşma hareketlerine pek de ilgi göstermeyen Abdulaziz çoğu kişileri hayal kırıklığına uğrattı. III. Napolyo'nun daveti üzerine 1867 Sergisi'ne katılmak üzere Avrupa'ya gitti. Fransa'nın Başkenti Paris'te onbir gün geçirdi. Oradan Kraliçe Victoria'nın daveti üzerine Londra'ya gitti. Böylece yabancı bir ülkeye seyahat eden ilk Osmanlı sultanı ünvanını aldı. Dahası İngiliz filosunun İngiliz Kanalı'ndaki gösterisinden o kadar etkilendi ki savaş gemileri sipariş etti. Geri dönüşü de muhteşemdi. Brüksel'de Kral Lepold tarafından karşılanan Osmanlı sultanı oradan Ren Nehri'ni takip ederek yoluna devam etti. Prusya'da I.Kaiser Wilhelm' in Koblenz'de karşıladığı Osmanlı sultanı Prusya ordusundan etkilendi. Son durağı Viyana'da günlerce askeri gösterileri seyreden sultan Avusturya silah yapımcıları ile bir alışveriş yapılması için girişimler başlattı (s.186-187).

Batılılaşma ve Batıdan getirilen mallar Osmanlı ekonomisini etkiledi ve gerilemesine yol açtı. Her ne kadar Osmanlı lüks bir hayat sürmeye başladı ise de neticeleri pek de iyi oldu denemez (s.187-188).

1876'da Sultan Abdulaziz azledildi ve yerine V.Murad tahta oturtuldu. Ancak amcası Abdulaziz'in taşındığı Çırağan sarayında 4 Haziranda katledilmesi üzerine ruhi buhran geçirdi ve hastalandı. Artık devleti yönetemeyeceği anlaşılan Murad'ın yerine kardeşi II.Abdulhamid 7 Eylülde tahta oturtuldu. Bu arada Osmanlı'nın dış borçları gittikçe artmakta idi. Abdulhamid bu borçların ödenmesi için kaynak bulmakta zorluk çekiyordu. Borçların tahsil edilebilmesi için bir Borç Tahsil Komisyonu kuruldu ve komisyonun emrine İmparatorluğun çeşitli yerlerinde kurulan 720 büroda görev yapmak üzere İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya ve Macaristan'dan getirilen 5.000 vergi tahsildar memuru verildi. Bu memurların Osmanlı topraklarında tuz ve tütünden alınan vergileri monopolize edip doğrudan doğruya halktan toplamaları İmpata-

rolük'da Avrupa düşmanlığını daha da körükledi. İflas yeterince yüz kızartıcı bir olaydı, ama bu Komisyon Devletin bağımsızlığını yitirdiğinin bir simgesi idi.

Tabii tüm bunlar Abdulhamid'in aleyhine işliyordu. Aslında Çerkez bir anneden doğma Abdulhamid Ermeni bir anneden doğma iddiasıyla halk arasında "Ermeni" lakabıyla nam yapmaya başladı. Hatta bazıları Ermeni görünümünü babasından aldığını ileri sürdüler. Tüm bunlara rağmen ne gariptir ki Avrupa'da ve hatta Türkiye'de Abdulhamid Ermenileri ezen bir despot olarak daha sonra nam kazandı (s.194).

Abdulhamid şehzadeliği sırasında saraya kapanıp kalmamış aksine 1867 Avrupa seyahatinde amcasına yoldaşlık etmiş ve daha sonra İstanbul'da faaliyet gösteren Avrupalı, Ermeni ve Yahudi topluluklarıyla sıkı temaslar kurmuş ve özel finansmanını yürüten Ermeni bankacılardan Mali işler hakkında çok şeyler öğrenmişti (s.194). Babasının ve amcasının başına gelenlerden bir ders çıkarabilmişti. Mithat Paşa'nın nüfuzundan kurtulması gerektiğine inanıyordu. Abdulhamid aynı zamanda meşrutiyete inananlardandı.

Meşrutiyet 23 Aralık 1876'da ilan edildi ve ilk Osmanlı Anayasası sarayın meydanında okundu. 1839 Gülhane Hatt-ı Şerifi ve 1856 Hatt-ı Hümayunu gibi bu anayasanın hükümleri de Batı ideolojisine dayalı reformları beraberinde getiriyordu. Herne kadar bu anayasa Osmanlı tebaasına bazı haklar veriyor idiyse de, sultanın otoritesini daha da artırıyordu. Osmanlı sultanı ilk defa ve resmen Müslümanların halifesi ilan edilmiştir. Ama sultan aynı zamanda yaptıklarından kendisi mesul tutulacaktır. Sultan laikliğin, seküler otoritenin ve şeriatın uygulanmasında tek merci olacaktır. Anayasanın liberal olduğu Batılıların gözünden kaçmadı. Zira Anayasaya göre İmparatorluğun tüm tebaası dinleri ne olursa olsun Osmanlıdır. Kanunun gözünde tüm Osmanlılar eşittirler. Vatana karşı hangi dinden olurlarsa olsunlar eşit sorumluluk taşırlar (s.194-196).

Ancak Abdulhamid büyük babası Sultan Mahmud'un yolunu takip edip devleti kontrol altına almak için güç kullanmanın gereğine inanıyordu. Batıyı kendine örnek alıp, Batıdan daha güçlü bir gizli ajan servisi kurdu. Kendinden önce iki sultanın başını yiyen Midhat Paşa'yı sürgün ettiği yurt dışından çağırıp mahkeme ederek Taife sürgün etti ve bir müddet sonra da kellesini vurdurdu (s.197).

Abdulhamid'in korkusu bir İngiliz savaş gemisi tarafından kaçırılıp yerine Murad'ın getirilmesi idi. Bu yüzden Abdulhamid'in iç ve düşmanları tarafından "deli" ve "kötü" adam olarak ilan edilmesi doğal idi (s.198).

Pan-İslamizm ve Müslümanların hamisi olarak halifelik fikri yanında Abdulhamid Anayasa'da söz verdiği modernleşme girişimlerini yerine getirdi. orta eğitimi ve tren yollarını kazandı. O günün modern ve en hızlı iletişim aracı olan telgrafı İmparatorluğun en küçük kasabasına kadar götürdü. Döneminin son yıllarında İmparatorluğun en ücra köşelerine kadar yolların yapılabilmesi için girişimlerde bulundu. Telgraf ve fotoğraf yardımıyla İmparatorluğun en ücra köşelerinden gerçek haberleri alma sistemi kurup yöneticileri İstanbul'dan idare ve kontrol etme mekanizmasını işletmeye başladı. Abdulhamid kontrol mekanizmasının zulüm yolu ile değil insanların yüreğine korku yerleştirmek ile başarıya ulaşabileceğine inanıyordu. Bir kişi hakkında komşularından şikayet vaki olduğu takdirde o kişi hakkında tahkikat açılır ve gerekirse cezalandırılırdı (s.199-200). Bu tutumuyla Abdulhamid bir çok dostlar edindiği gibi bir çok da düşman kazandı.

Ermeniler Abdulhamid yönetimini tehdit etmeğe başladılar ve hatta ona suikasta hazırladılar. Ermeni milliyetçileri İstanbul'daki İstanbul Osmanlı Bankasını 1895'te işgal ettiler. Ama bunu hayatları ile ödediler. Diğer taraftan "Kızıl Sultan" veya "Mel'un Abdul" diye adlandırılan Abdulhamid suikast korkusu içerisinde yaşıyor ve durmadan her gece odasını veya yerini değiştiriyordu. Avrupalılar için Abdulhamid zalim, korkak ve şehvet düşkünü biri idi. O "Avrapu'nun hasta adamı" idi. Avrupa'nın "Hasta adamı" Osmanlıyı yıllardır kemiren Avrupalılar, artık "Avrupa'nın hasta adamı" olan Abdulhamid'i bitirip Osmanlı Devletine nihai olarak son verme planını gerçekleştirmenin zamanının geldiğine inanıyorlardı. Avrupalılara göre bir insanın hastalanmadan ölmesi şüphe uyandırır. Acı da olsa artık Osmanlı'nın Avrupa'dan atılma zamanı gelmiştir ve I.Dünya Savaşı'yla bu gerçekleşecektir (s.204-206)

Son demlerini yaşayan Osmanlı son iki bölümün başlıklarıyla iki yanağına birer şamar yemiş sefahatın ve sefilliğin menfi yönden simgesi olmuştur. Avrupalıların gözünde. 7. Bölümde (The Lastful Turk) belirtildiği gibi Osmanlı artık şehvani hislerinin esiridir ve bu esaret dışarıya yansımaktadır. Kılık kıyafet bu gerçeği gizleyememektedir.

Mustafa Kemal, kılık kıyafet alanındaki reformlarını gerçekleştirdiği ve yazar tarafından taassubun merkezi olarak adlandırılan Kastamonu'da 1925'te bizzat şapkayı giydiği zaman, II.Mahmud'un kaftan ve turbanı lağvettiğinde topladığı tepkinin aynısını aldı. Fakat Mustafa Kemal dün olduğu gibi bu günde Türklerin medeni olduğuna inandığından devrimlerinde sebatı elden bırakmadı (s.208).

Mehmed Efendi'nin 1720-21 yılında Fransa'ya elçi olarak gittiğinde kürk ve kaftanları Fransızların ilgisini çekmişti. Ancak Mehmed Efendi ve benzerlerinin açıkta değil de özel odalarında içki ve hatta şampanya içmeleri ve kadınlar ile eğlenmeleri, bu gibi gizli davranışlara mana veremeyen Avrupalıları şaşırtmıştı. Artık başta Fransızlar olmak üzere tüm Avrupalılar Mehmed Efendi ile başlayan Türklerin bu hareketlerini şehvete düşkünlük ve iki yüzlülük olarak değerlendiriyorlardı. Avrupalılar için Türkler artık korku sembolü olamazlardı. Diğer taraftan Osmanlılarda Avrupalıların kadınlarının başka erkekler ile eğlenmelerinden ve beraber olmalarından haz duydukları inancında idiler. Ancak bu arada her iki taraf kendi toplumundaki yanlışları görmemezlikten geliyor ve kendi toplumunu övüyordu. bir Avrupalı, kadınlarının Osmanlılarınkı gibi hapis hayatı yaşamadığından dolayı gurur duyuyordu. Diğer taraftan Osmanlı topraklarını ziyaret eden Avrupalı seyyahlar Osmanlıların lüks içinde yaşamalarına gıpta ederken Osmanlı topraklarına ulaşamayan seyyahlarda Türklerin bir kenara terkedilmeleri ve önemsenmemeleri kanısında idiler (s.210-212).

Lady Mary Worthley Montago'nun (*The Complete of Lady Mary Worthley Montago: vol. I, 1708-17120*, ed. Robert Halsband, Oxford, 1965), s.307-8) Alexandre Pope'a yazdığı mektubunda içiçe dolanmış üç tip Osmanlı vardır: İçki (kaçamaklığı), kadına (bilhassa Avrupalı olanına) düşkünlük ve zalimlik (kadınlarını eve hapsedme gibi). Türkler hakkındaki bu görüş büyük bir ihtimalle Avrupa'da yaygındı. Ancak bu görüşlerin kaynaklandığı Avrupalı yazarların ve Lady Mary'nin yazdıklarına yazarımızın diliyle bir açıklık getirmek gerekir. Ahmet Beg Lady Mary'i (misafirperver) bir Türk olarak en iyi şekilde konuklamak zorundaydı (ve içkiyi dindarlar içmezdi); Lady Mary'nin peçesiz yüzü değil güzel konuşmaları Ahmed Beg'in dikkatini çekmekte idi. Diğer taraftan Lady Mary'nin görüşüne göre Osmanlı kadını Batılı kadından daha hür olup, taktığı peçe ve giydiği çarşaf zengin ile fakiri, hanımefendi ile köleyi eşit kıldığı gibi hiç bir erkek de çarşaf içinde ki kadının

kendi karısı veya bacısı olabileceği korkusu ile kadınları takip eden rahatsız etme cesareti göstermezdi (s.214-216).

Ancak bu dış görünüş insanı aldatabilir. Osmanlı toplumunda, İngiliz toplumunda olduğu gibi, kızların zorla evlendirildikleri, kandırıldıkları ve hatta terkedildikleri bir gerçektir (s.217).

Ondokuzuncu asırda Avrupa'nın Türkler aleyhindeki görüşleri başta Luther olmak üzere Protestanlar tarafından ve Papa tarafından özdeşleştirilmiş ve bu dönemde kitaplarda ve dergilerde yayınlanan yazılar pornografik ve yüz kızartıcı bir hal almıştır. Bu görüşlerin kaynaklarını belki de T.E. Lawrance en iyi şekilde ifade etmiştir "Bir insanın dinsiz yapılması kolay olabilir, fakat bir başka dine döndürülmesi çok zordur... iki (ayrı) örfü, iki (ayrı) eğitimi, iki (ayrı) çevreyi aynı anda peçelerden gören kişi deliliğe en yakın kişidir" (T.E. Lawrance, *The Seven Pillars of Wisdom: a Triumph*, London 1935, s.32) (s.226-130).

Şehvani hislerinden kurtulamayan Türk artık etrafa korku ve dehşet saçan bir zalimdir (8.Bölüm: *the Terrible Turk*). Türklerin zalim ve gaddar olduğuna inanan Francis Bacon (Of Goodnesse and Goodnesse of Nature', in *The Essays or Counsels, Civil and Moral*, ed. Michael Kiernan, Oxford 1985, s.39) gibi yazarların anında bu grüşün genelleşmesine karşı olan Avrupalılar da vardı. Robert Curzon'a göre buna sebep cahil ve görgüsüz görevliler olup yaptıklarından amirlerinin haberleri yoktur. Bu suçlamaya karşın Amerika'da bir efendinin kölesini cezalandırması doğaldır (s.231-232).

Türkler Hıristiyanlara karşı üç ayrı hareketlerinden dolayı Avrupa'yı kendilerine karşı ayaklandırdılar. Bu üç hareket: i) Yunanistan'ın Osmanlılardan bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için girdikleri İstiklal Harbi'nde bir çok kayıp vermesi; ii) 1875-77'de Bulgaristan ve Bosna'da katliam; iii) 1890'da başlayıp Birinci Cihan Harbine kadar devam eden Ermenilere karşı acımasız hareket. Bu hareketlerin hir biri hemen hemen aynı derecede Avrupa Milletleri arasında nefret ve kin uyandırdı (s.233).

Thomas Carlyle'la (*Shall Turkey Live or Die?*, London 1854) göre tüm bu hareketlerde Türk, kadın ve çocuklara karşı barbarca davrandı, ırza geçti ve genç, yaşlı demeden öldürdü ve yağma etti.

Diğer taraftan Mora'da binlerce Türk kadınının ve çocuklarının çok daha hunharca öldürüldüklerini biliyoruz (s.233-234).

SONUÇ

Yazarın da belirttiği gibi kitabın vardığı bir sonuç yoktur. Osmanlı-Avrupa arasındaki ilişkiler zaman zaman değiştiği gibi bugün de Türkiye ile Batı arasındaki ilişkiler zaman zaman değişmektedir.

Edmund Burke'in ileri sürdüğü görüş dikkate değer: "Kökenleri Orta asya'ya dayanan barbarlardan da öte Türklerin Avrupa güçleri ile ne gibi bir ilişkileri olabilir?". Bu görüşe inanan ne kadar Avrupalı var ise, bunun gerçek olmasını isteyen o kadar da Türk vardır (s.248).